

Vlado MIHELJAK

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

LOV ZA IZGUBLJENIM ZAKLADOM

aktualnost konstruktivistične spoznavnoteoretske orientacije v psihologiji

Z izrazom "konstruktivistična spoznavnoteoretska pozicija v psihologiji" v glavnem označujemo teoretsko pozicijo, ki jo je razvil K. Holzkamp konec petdesetih in v šestdesetih letih. Ta pozicija danes nima več kakega vidnejšega predstavnika, je pa še vedno pomembna in odmevna, saj je odigrala pomembno vlogo v nemškem sporu o "relevantni psihološkega raziskovanja" ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let. V tem sporu, ki ga po obsegu, odmevnosti in eminentnosti udeležencev primerjajo z znamenitim "positivismusstreit" v nemški sociologiji, ki se je odvijal nekaj let prej, se je Holzkamp še v veliki meri naslanjal na svoje teoretske zastavke, ki jih razvil najprej v delu "Wissenschaft als Handlung" (1968) in kasneje dogradil v "Theorie und Experiment in der Psychologie" (1964¹).

V svojem konceptu "spoznavnoteoretskega konstruktivizma", ki ga je zasnoval predvsem v obeh omenjenih delih, se je Holzkamp naslonil predvsem na konstruktivistično tradicijo v delih Duhema, Dinglerja in zlasti Eduarda Maya.

Znanost v Holzkampovem konstruktivističnem konceptu je vedno posebna oblika jezika v najširšem pomenu besede (tako npr. tudi sistemi znakov v matematiki, logiki itd.) in se udejanja skozi komunikacijo med ljudmi. "S terminom 'znanost' razumemo obliko človeškega delovanja, v katerem se teži k popolnosti, jasnosti in doslednosti vednosti (pri čemer pa ni rečeno, da to prizadevanje tudi 'neizogibno' vodi k cilju). Težnja k doslednosti ("Verbindlichkeit") velja v tem smislu obravnavati kot odločujočo karakteristiko znanstvenega podjetja za razliko od ostalih oblik človeškega delovanja. **Doslednost** neke izjave omogočimo takrat, ko eksplicitno zavrnamo trditev, da je ta izjava **poljubna** in bi se lahko glasila tudi drugače."²

Holzkampov konstruktivistični pristop, ki je sicer v mnogih točkah skladen s Popprom, pa se z njim razhaja v pojmovanju funkcije metodologije v preverjanju oz. kontroli teoretičnih zastavkov. Po Holzkampu ni cilj znan-

stvene metode, da odkriva (empirične) podatke, ki teoriji ugovarjajo (Popprov princip falsifikacije), ampak podatke oz. dejstva, ki so s teorijo skladni, ki jo potrjujejo.³ Za falsifikacijski postopek bi namreč morala biti nedvoumna, brezpogojno ista in istopomenska metodologija, metodološko izhodišče vseh teoretskih zastavkov. Smiselno je edino s pozicije lastne teorije in njenega metodološkega korpusa preverjati oz. zavračati konkurenstke teorije. Pa še takrat nam potrditev ali zavrnitev pove zgolj to, koliko konkurenstka teorija ustreza glede na naše teoretsko izhodišče.

Podobno kot Popper tudi konstruktivizem gladko zavrne indukcijo, spoznavno pot "od spodaj navzgor", od podatkov k teoriji kot nesprejemljivo. Vendar za konstruktiviste in za Holzkampa prava alternativa indukciji ni dedukcija, ki da "kot sistemu imanentni miselni proces nima dosti skupnega z realno veljavo občin izjav". Kot pravo alternativo indukciji postavi Holzkamp pojem realizacije, ki ga je sicer vpeljal že Dingler (1923⁴). Vrednost Dinglerjeve vpeljave pojma realizacije primerja Holzkamp (1964⁵) z nič manj kot "kopernikanskim obratom" spoznavnoteoretskega pristopa. Po Dinglerju je realizacija "postopek..., po katerem se naše določilo uveljavi/izkaže v realiteti. če z določilom ohranimo katerokoli občo izjavo in se ta v realiteti izkaže kot veljavna, potem uporabimo to občo izjavo kot označbo določenih realnih stvari (Realdinge), in iščemo takšne realne stvari, ki pripadajo tej obči izjavi."⁶ Drugače povedano: po principu realizacije dosežemo "realno veljavo" izjav o zakonitostih s tem, da z aktivno dejavnostjo poiščemo ali izpostavimo pogoje, ki nastopajo v zakonitostih kot kondicionalna določila.

Čemu torej služi princip realizacije glede na vsakdanjo empirično raziskovalno prakso? Akt realizacije je po Holzkampu odločujoči kriterij vsakršnega empiričnega raziskovanja, po katerem lahko sprejmemo in obravnavamo zgolj tiste obče izjave znotraj empirično-znanstvenega jezikovnega sistema, ki jih je možno brezpogojno realizirati. Obče izjave, iz katerih ni možno deducirati nobenih podatkov o tem, kaj početi, v čem se vežejo na

1 Cf. Holzkamp, K.: *Wissenschaft als Handlung; Versuch einer neuen Grundlegung der Wissenschaftslehre*. Walter de Gruyter & co. Berlin 1968, ter Holzkamp, K.: *Theorie und Experiment in der Psychologie; Eine Grundlage kritische Untersuchung*. Walter de Gruyter & co. Berlin 1964 (druga izdaja 1981).

Delo "Wissenschaft als Handlung" je pričel Holzkamp pisati že leta 1959, vendar je bilo natisnjeno šele leta 1968, torej štiri leta kasneje kot novejša "Theorie und Experiment in der Psychologie", ki je nekakšno logično nadaljevanje zastavkov iz prvega. (K ozadiju nastanka in izida teh del cf. Holzkamp, K.: *Kritische Psychologie; Vorbereitende Arbeiten*. Fischer Verlag. Frankfurt/M 1972 (3. izid. 1976) str. 207ff.

2 Holzkamp, K.: *Theorie und Experiment in der Psychologie; eine grundlage kritische Untersuchung*. Walter de Gruyter, Berlin 1981 (1964), str. 5.

3 Cf. Holzkamp, K.: *Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-emanzipatorische psychologie*. V Holzkamp, K.: *Kritische psychologie; vorbereitende Arbeiten*. Fischer, Frankfurt/M 1976 (1972), str. 90ff.

4 Dingler, H.: *Die Grundlagen der Physick;: Sintetische Prinzipien der Matemathischen Naturphilosophie*. Berlin/Leipzig 1923.

5 Cf. Holzkamp, K.: *Theorie und Experiment ...* 1981, str. 16

6 Dingler 1923, str.37; cit. po Holzkamp, K.: *Wissenschaft als Handlung*, str. 98.

realiteto,¹ po Holzkampu niso legitimne za empirično znanost.

Iskanje dejstev (Dingler: realnih stvari), ki ustrezajo obči izjavi, pa pripelje do temeljne dominante, ki opredeljuje razmerje med izkustvom in teorijo oziroma med metodo in teorijo: "logični primat občega" (Holzkamp). S to zahtevo je - povedano z drugimi besedami - nedvoumno predpostavljeno, da je teorija izkustvu logično nadrejena; da gre za "primat teorije".

Seveda pa opisani poskusi realizacije ne uspevajo vedno v popolnosti, brez preostanka. Pogosto nastopajo, nasprotno želji in prizadevanju raziskovalca, "odkloni" oziroma "razmiki" med določanjem teoretične predpostavke in razpoložljivimi "tukaj-in-zdaj-podatki". Vendar pa razhajanja raziskovalca ne prisiljujejo nujno, da zato neizogibno zavrne teoretični zastavek. Takšno potrjevanje ozirama ohranjanje veljavnosti teoretičnih zastavkov kljub "motečim dejstvom" opraviči Holzkamp z uvedbo še enega Dinglerjevega termina: **principa izčrpavanja** ("Exhaustion Prinzip / Verfahren"). Ker lahko skupaj s Holzkampom upravičeno predpostavljamo, da realizacija neke zakonitosti praktično nikoli ni možna brez nekega preostanka, ki nastopa kot moteči faktor, kot moteče empirično dejstvo, nam torej postopek izčrpavanja služi za to, da potrditev veljavnosti neke teorije naredimo neodvisno od empiričnih podatkov. "Naši zakoni bi naj torej absolutno veljali. Kako pa naj postopamo, ko nastopajo kakršnikoli predmeti, na katere bi naj bil zakon apliciran, pa ti niso realizacije samih teh zakonov? V teh primerih bomo kljub temu ohranili zakon kot utemeljen, s tem da bomo vse, kar pri predmetih meri na odklon od zakonov pripisali drugim okoliščinam ali vzrokom (t.i. motečim okoliščinam). To je princip izčrpavanja." (Dingler, 1923²).

Postopek izčrpavanja izhaja iz predpostavke, da je treba razlikovati med dvema vrstama pogojev, ki lahko vplivajo na podatke, ki so zajeti v "tukaj-in-zdaj-izjavah":

-Po eni strani med pogoji, ki jih je raziskovalec sam, ustrezno svoji teoriji poiskal ali sproduciral v realiteti in za katere ugotavlja, da stojijo v soodvisnosti z efekti, ki so predpostavljeni v teoriji. Te pogoje Holzkamp (1964³) poimenuje z izrazom **konstitutivni pogoji**. Po Holzkampu bi se naj ti v veliki meri prekrivali s tem, kar v eksperimentalnem raziskovanju razumemo pod imenom "neodvisne variable".

- Po drugi strani pa tudi med pogoji, ki vplivajo na empirične podatke ("odvisne variable") in ki v konkretnih situacijah, v katerih so bili podatki dobljeni, učinkujejo proti volji raziskovalca. Te pogoje pa Holzkamp poimenuje z izrazom **moteči pogoji**.

Ohranjanje neke teorije oz. teoretskega zastavka kljub odklonilnim podatkom, glede na "moteče pogoje", je torej postopek izčrpavanja. Seveda pa kaj hitro uvidimo past načelno sicer nesporne nujnosti postopka izčrpavanja. Če pristanemo na tezo, da praktično ni možno zastaviti teorije, ki ji ne bi oporekali posamezni empirični podatki, empirična dejstva, se je treba nujno tudi vprašati, kako dolgo lahko s heglovskim cinizmom zatrujemo, da "....če dejstva nasprotujejo teoriji, toliko slabše za dejstva". S takim splošnim zavračanjem dejstev se seveda lahko načelno popolnoma poljubno odločamo, do kdaj bomo neko teorijo obdržali kot veljavno. Holzkamp skuša ta problem, katerega se nedvoumno zaveda, razrešiti z vpeljavo kriterijev vrednosti oz. pomena teorije. **Znanstvena vrednost teorije** je po Holzkampu odvisna od njene **integracijske vrednosti** in od **empirične vrednosti**. Pojem integracijske vrednosti izpelje Holzkamp iz koncepta "**enostavnosti teorije**"⁴. Koncept enostavnosti teorije pa je pojem vrednosti, zato pomeni zvišanje enostavnosti teorije tudi zvišanje njene vrednosti. Vrednost enostavnosti oziroma enotnosti teorije pa predstavlja njeno "integracijsko vrednost". Torej: integracijska vrednost teorije raste z njenim obsegom; vsaka izpeljava neke nove empirične hipoteze iz neke teorije (brez povečanja vpeljanih veznih pravil) pomeni torej povečanje njene integracijske vrednosti. In še dalje: zvišana integracijska vrednost pomeni zvišanje enopomenskosti sistemov relacij in zoženja poljubnosti teoretiziranja.

Ker s samim pojmom enostavnosti teorije in integracijske vrednosti še ne moremo zadovoljivo opredeliti razmejitvenega kriterija, s katerim bi nepoljubno razsojali o tem, kako dolgo lahko neko teorijo obdržimo kot upravičeno, je Holzkamp v kriterij vključil še koncept "**obremenjenosti teorije**". Pri razvijanju tega koncepta izhaja Holzkamp iz ugotovitve, da je neka znanstvenoteoretična koncepcija le smiselna takrat, če se skozi njo jasno pokaže, kako realna razmerja, na katera je empirično raziskovanje naravnano, vplivajo na oblikovanje teorije, neodvisno od raziskovalčeve želje po veljavnosti. Zvišanje t.i. "pristine obremenjenosti"⁵ pomeni znižanje "empirične vrednosti" teorije ali hipoteze. "Empirična vrednost v našem pomenu je vedno v obratnem sorazmerju s pristno obremenjenostjo."⁶

Znanstvena vrednost neke teorije (in analogno tudi hipoteze, zastavka itd.) je torej odvisna od njene integracijske in empirične vrednosti. Vendar znanstvene vrednosti ne moremo določiti z enostavnim aditivnim sumiranjem integracijskih in empiričnih vrednosti, ampak jo lahko definiramo samo kot **produkt integracijske in empirične vrednosti**.

Osrednji motiv Holzkampovega konstruktivizma se osrediti okrog "volje za enopomenskostjo" (Dingler). Me-

1 Holzkamp (ibid., str. 101) navaja nekatere primere, kjer izjav v principu ni možno realizirati: Takšne so na primer izjave eksistencialnih sodb: "obstajajo beli konji" ali disjunktivne izjave: "konji so ali beli ali črni"; pa tudi izjave, ki po svoji logični formi sicer kažejo možno realizacijo, vendar pa je nakazana forma realnosti, ki je ni možno niti poiskati/raziskati niti vzpostaviti/utemeljiti. K slednjim šteje Holzkamp na primer izjave o nezavednih procesih.

2 Dingler 1923, str. 37; cit. po Holzkamp 1968 str. 102.

3 Cf. Holzkamp 1968, str. 107ff.

4 Neka teorija je po Holzkampu toliko bolj enostavna, kolikor manj samostojnih vezanih pravil je pri konstantnem obsegu teorije potrebno oziroma obratno, kolikor večji je obseg teorije pri enakem številu veznih pravil (cf. Holzkamp 1968, str. 132f.)

5 Holzkamp (1968 in 1964) loči med t.i. "pristno obremenjenostjo" in "nepristno obremenjenostjo" teorij. O "nepristni obremenjenosti" govorimo takrat, ko "odstopanja", s katerimi je bilo izsiljeno izčrpavanje, nastopajo kot posledica "nezadostnosti sredstev realizacije" ali "vplivov nekontroliranega". O "pristni obremenjenosti" pa govorimo nasprotno takrat, ko so "odstopanja" pogojena s samo kvaliteto oz. okoliščino ("Beschaffenheit") zadevnega "predmeta". Zato torej samo "pristna obremenjenost" vpliva na znižanje "empirične vrednosti", "nepristna obremenjenost" pa je zgolj izraz za določene "metodične" oz. "metodološke" omejitve postopka realizacije. (cf. Holzkamp 1964/81, str. 21-22).

6 Holzkamp, K.: Wissenschaft als ..., str. 188-189.

todološko gledano je torej zahteva po enopomenskosti temeljna orientacija konsekventnega procesa znanstvenega raziskovanja. Holzkamp loči med "sistemom imanentno" in "sistemom transcendentno enopomenskostjo".

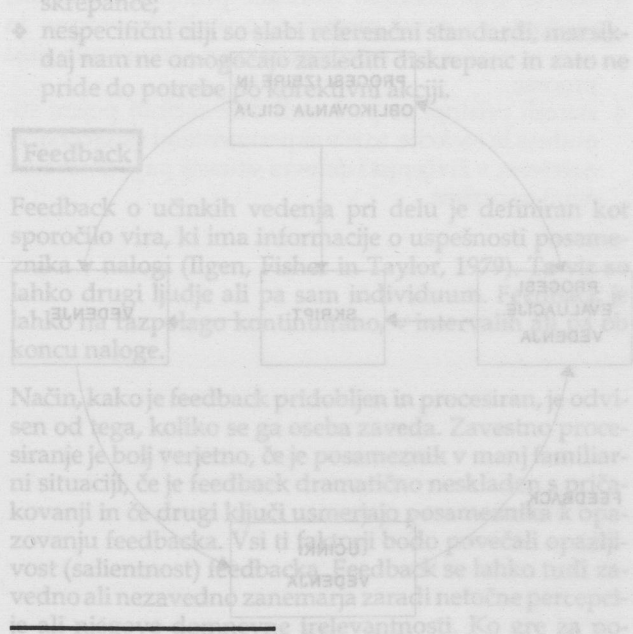
Sistemu imanentna enopomenskost je zagotovljena, ko je proces znanstvenega raziskovanja zgrajen tako, da je sistem znanstvenega jezika neprotisloven; da se da posebne stavke prepričljivo izpeljevati iz običaj ali bolj običajnih stavkov. Konkretneje: glede na zahtevo "logičnega primata teorije" mora biti veljavnostna piramida zgrajena tako, da so izjave in stavčni sistemi nižjih nivojev uglaseni s splošnimi principi - t.i. **veznimi principi**. Vezni princip pa zadovolji težnji po sistemu imanentni enopomenskosti tem bolj, čim več stavkov ali izjav nižjih nivojev (specialnih stavkov) se da deducirati iz neke teorije. To pa je metodološka osnova opisanega kriterija "integracijske vrednosti" teorije. Ker v empiričnem raziskovanju (še zlasti družboslovja) ne nastopajo samo jezikovni sistemi nasploh, ampak tudi jezikovni sistemi, ki se nanašajo na "realna razmerja", mora biti **sistemom imanentna enopomenskost** dopolnjena s principom **sistemom transcendentne enopomenskosti**. "Neka teorija je v tolikšni meri transcendentno enopomenska, kolikor je sposobna izbirati in proizvajati - v posebnih stavkih zastavljena - realna razmerja, ki so s teorijo usklajena."¹ Temeljna operacija **postavljanja-v-odnos** teorije in empirije je po Holzkampu obenem izbor in vzpostavljanje realnih razmerij (ki naj utemeljijo njihovo predložitev v nadrejeno teorijo). Ta postopek pa je metodološki ekvivalent opisanega principa realizacije.

Poleg Holzkampovega konstruktivističnega koncepta v zgodnjih šestdesetih letih, od katerega se je ob prehodu v svojo "marksistično fazo" distanciral², pa je relativno

znan tudi koncept konstruktivizma v psihološki spoznavni teoriji, ki ga razvija v glavnem skupina psihologov iz nemškega Erlangna. V svojem konceptu se ne naslanjajo na Holzkampa in starejše konstruktiviste (Dingler, May itd.), ampak na sodobne avtorje t.i. "konstruktivne filozofije erlanske šole" (Lorenzen, Janich, Kambertel, Lorenz, Mittelstraß, Schwemer, Thiel). V temeljnih izhodiščih se ne razlikujejo bistveno od predstavljenega konstruktivističnega spoznavnoteoretskega koncepta. Temeljna postavka je tudi pri njih "primat teorije". Prav tako gladko zavrnejo metodo klasičnega empirizma, po kateri pridemo do teoretskih zastavkov po induktivni poti iz posameznih empiričnih podatkov, ki jih je moč zajemati s kakršnikoli načinom opazovanja (npr. merjenjem). Tudi takrat, ko imamo na razpolago empirične rezultate (merjenja), jim je treba pridati zgolj normativni značaj in vztrajati pri principielni nadrejenosti teoretskih zastavkov. Za doseganje nekaterih merskih rezultatov je potrebno namreč izdelati neke merske instrumente, pri tem pa nujno sledimo določenim "ideativnim" normam.

Avtorji oz. zastopniki te "erlanske skupine" konstruktivistično usmerjenih psihologov (Toebe, Harnatt, Schwemmer, Werbkik) so izdelali tudi dokaj razčlenjen in razdelan spoznavni model psihološkega raziskovanja in oblikovanja teorij. V mnogih točkah njihov pristop spominja na sodobno analitično teorijo znanosti (eksaktni matematizirani in formalizirani modeli).

Razkošnejša Holzkampova kot tudi bolj hermetična erlanska revitalizacija konstruktivistične spoznavnoteoretske koncepcije v psihologiji morda obetata vzpostavitev spoznavnoteoretske norme, ki bi preseгла omejitve aplikacije tako kritičnoracionalistične kot, še bolj pa analitične spoznavnoteoretske pozicije.

1 Cf. Holzkamp, K.: Kritische Psychologie (zlasti sklepno poglavje) in Holzkamp, K.: Theorie und Experiment in der Psychologie (Postscript k drugi izdaji, 1981)
 2 Ibid..